

До питання становлення та реформування інституту адвокатури в Україні: історико-правовий аспект

Предместніков Олег Гарійович¹, Церковник Степан Іванович², Грекова Лілія Юріївна³

Опубліковано	Секція	УДК
22.05.2023	Право	347.965:340.15

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966643>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Щоби створити правову державу та громадянське суспільство в Україні, необхідно забезпечити гарантії захисту прав і законних інтересів громадян. У статті було проаналізовано процес становлення та реформування інституту адвокатури в Україні. Зазначено, що формування інституту відбувалося на засадах професійності, самоврядності, незалежності та поєднання у діяльності адвокатів функцій судового представництва і судового захисту. Розглянуто основні етапи формування адвокатури в Україні, включаючи період перед революцією 1917 року, радянський період і сучасну епоху. У статті окреслюються головні проблеми та виклики, з якими зіткнувся інститут адвокатури протягом свого розвитку. Було визначено основні передумови, з якими пов'язано створення інституту адвокатури. Розглядаються ключові законодавчі акти, які визначають статус і функції адвокатів в сучасній Україні.

Ключові слова: інститут адвокатури, правова держава, громадянське суспільство, захист прав, демократія, правова культура.

On the question of the formation and reform of the institution of advocacy in Ukraine: a historical and legal aspect

Annotation. To create a legal state and civil society in Ukraine, it is necessary to ensure the protection of the rights and legitimate interests of citizens, as well as the effective functioning of the legal profession as a specific democratic institution. The bar, having its characteristics, structure, and legal principles, is an important legal institution of any developed state. The article analyzed the process of formation and reform of the Institute of Advocacy in Ukraine. The history of the development of advocacy shows that for a long period, the importance of this profession was belittled, and also that the legislative regulation

¹ доктор юридичних наук, професор кафедри публічного та приватного права, Навчально-науковий гуманітарний інститут Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, 01042, Україна, м.Київ, вул. Джона Маккейна, 33, <https://orcid.org/0000-0001-8196-647X>

² кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права, факультет № 1, Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції, Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна, 79007, Львівська обл., м. Львів, вул. Городоцька, 26, <https://orcid.org/0000-0002-2293-1880>

³ старший викладач, кафедра кримінального права і процесу, юридичний факультет, Національний авіаційний університет, 03058, Україна, м. Київ, просп. Гузара Любомира, 1, <https://orcid.org/0000-0002-8472-0018>

of its activity was insufficient. This is since due to the specificity of the functions performed by the legal profession, state authorities in different periods of history treated it differently. It is noted that the formation of this institute took place based on professionalism, self-government, independence, and combining the functions of legal representation and legal defense in the activities of lawyers. The main stages of the formation of the legal profession in Ukraine are considered, including the period before the 1917 revolution, the Soviet period, and the modern era. The article outlines the main problems and challenges faced by the Institute of Advocacy during its development. The main prerequisites for the formation of the legal profession institute were determined. Key legislative acts that determine the status and functions of lawyers in modern Ukraine are considered. The article also draws attention to the role of the legal profession in ensuring democracy and legal statehood in Ukraine. The development of an independent Ukraine requires the creation of an effective and objective institute of lawyers capable of protecting the rights and interests of citizens. However, the formation of modern advocacy is impossible without using the experience of previous generations. Therefore, today there is a need to research the history and role of lawyers in the territory of Ukraine.

Keywords: civil society, democracy, institute of advocacy, legal culture, protection of rights, rule of law.

Вступ

Гарантом законності в Україні є адвокатура, яка являє собою незалежний самоврядний інститут, що сприяє забезпеченню захисту і представництва на професійній основі. Адвокат – людина, яка може представляти інтереси окремих осіб і держави в цілому. На сьогоднішній день адвокатура має вже цілком сформовану форму. Проте дослідження шляху її становлення, розвитку та реформування з точки зору історико-правового аспекту є важливим, оскільки це допоможе краще дізнатися передумови та фактори, які найбільше вплинули на неї.

Проблема становлення та реформування інституту адвокатури в Україні має тривалу історію, яка починається з моменту здобуття Україною незалежності. Однак, незважаючи на багаторічні зусилля уряду та адвокатської громадськості, цей інститут все ще має низку проблем, які ускладнюють ефективне функціонування та забезпечення правосуддя в країні. У зв'язку з цим потрібно проаналізувати історичний контекст становлення адвокатури в Україні та розглянути питання реформування її інституту з метою підвищення якості надання правової допомоги та захисту прав і свобод громадян.

Адвокатура переживає нову стадію розвитку, інститут адвокатів починає модернізуватися та перетворюватися на незалежну й ефективну організацію, яка надає професійну правову допомогу, відповідну до вимог сучасного суспільства та законодавства. Його зростаюча роль у формуванні громадянського суспільства також пояснює необхідність удосконалення правової системи.

Питанню дослідження інституту адвокатури в Україні присвячена велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, А. П. Троян розглянула соціально-правову сутність адвокатури як інституту правозахисної діяльності. Вона визначила, що діяльність адвокатури спрямована на забезпечення конституційних прав і свобод людини шляхом використання певних інструментів контролю спеціалістами права [12]. Під час подальшої розбудови правової системи України необхідно виходити за межі традиційного розуміння функцій адвокатів як виключно надавачів правової допомоги на законодавчому рівні (у тому числі конституційний), наділити їх більш широкими повноваженнями для суспільного контролю над

виконавчою та законодавчою владою у забезпеченні конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Процес реформування інституту адвокатури з початку періоду набуття Україною статусу незалежної держави досліджувався у праці Є. С. Дурнова. На його думку, переважна кількість нормативно-правових актів, що були прийняті у 1991–1996 роках, на сьогоднішній день втратили свою чинність. Проте саме ці акти стали базою для розвитку адвокатури в Україні та для проведення реформ у цьому напрямі [3].

Тенденціям розвитку інституту адвокатури присвячене дослідження М. М. Стефанчук. За результатами дослідження було визначено, що однією з головних проблем, які зумовлюють удосконалення системи правосуддя на сучасному етапі реформування цієї галузі, є функціональна недосконалість системи адвокатури в Україні. До сучасних тенденцій розвитку інституту адвокатури в Україні належать вибіркоче та непослідовне впровадження монополії адвокатів на здійснення представництва інших осіб у суді та збільшення контролю держави над адвокатурою через високий потенціал цієї професії [10].

Своєю чергою Д. В. Гончар дослідив питання ролі та місця інституту адвокатури у правозахисній системі України в контексті реалізації конституційного права на кваліфіковану юридичну допомогу. Автор розглянув інститут адвокатури як суб'єкт захисту прав особи та наголосив на тому, що кваліфікована юридична допомога має надаватися спеціалістами з високим рівнем кваліфікації [2].

Процес становлення та розвитку адвокатури в Україні проаналізували Л. Прокопенко та Ю. Варушка. Вони зазначили, що в процесі розбудови сучасного інституту адвокатури важливе значення має врахування досвіду минулих років. Зокрема це стосується практики становлення адвокатури в процесі судової реформи 1864 р. [8].

Мета статті – проаналізувати становлення та реформування інституту адвокатури в Україні, визначити основні передумови цього процесу, порівняти інститут минулих років з теперішнім.

Результати

Поняття «адвокат» має латинське походження і в перекладі означає закликати, запрошувати. За даними багатьох досліджень адвокатура – це найстаріша і паралельно з цим загальнолюдська інституція [2]. Україна має встановлені вимоги до осіб, які мають право працювати в якості адвоката, це:

- повна вища юридична освіта;
- знання державної мови;
- досвід роботи в галузі права впродовж не менше двох років;
- складання кваліфікаційного іспиту;
- стажування (якщо закон таке вимагає);
- присяга адвоката України;
- наявність свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Адвокатура в організованому вигляді у світі не виникла одразу й існувала спершу лише як початок, що поступово сформувався і досяг певного розквіту. Основними передумовами формування інституту адвокатури є економічні передумови, які були пов'язані зі складними суспільними відносинами та розвитком торгівлі.

Адвокатура є невід'ємною складовою правової системи та головним інститутом захисту прав і свобод особистості. Зміст норм і дух закону вказують на те, що сильна, професійна та незалежна адвокатура є необхідною як для держави, так і для суспільства. Більшість цивілізованих демократичних держав вважають адвокатуру показником високого розвитку держави, яка забезпечує захист особистості та її прав.

Початок становлення інституту адвокатури в Україні припадає ще на часи існування Київської Русі. На той період інститути захисту та судового представництва відігравали важливу роль у житті тогочасного суспільства.

Як самостійний правовий елемент інститут адвокатури в Україні був упроваджений лише після проведення судової реформи на початку 60-х рр. XIX ст. Результатами цієї реформи були [8]:

- закріплення права обвинувачуваного на захист;
- відокремлення суду від адміністрації;
- гласність процесу;
- рівний і загальний суд для всіх.

Основні етапи становлення інституту адвокатури в Україні можна побачити в таблиці. 1.

Таблиця. 1.

Основні періоди у процесі становлення інституту адвокатури в Україні

Період	Характеристика
XVII–XVIII ст.	Поява перших адвокатів-найманців
1863–1917 рр.	Період формування самоорганізації адвокатів
1917–1921 рр.	Діяльність адвокатських палат за часів УНР
1922–1991 рр.	Система адвокатури у складі юстиції Радянського Союзу
1991–2002 рр.	Період становлення незалежної адвокатури в Україні
2002 р. до нинішніх часів	Реформування інституту адвокатури та її законодавче регулювання

Джерело: власна розробка авторів.

Професійна адвокатура в Україні сформувалася в період, відомий як польсько-литовська доба (XIV–XVI ст.), коли землі України були підпорядковані Великому князівству Литовському та пізніше приєднані до Польщі через Люблінську унію 1569 року. Литовський статут передбачив спеціального урядового захисника для людей, які не могли захищати себе, – прокурора, який міг бути лише професійним юристом. Цей статут також встановлював високі етичні стандарти для захисників.

Норми литовського статуту та магдебурзького права продовжували бути чинними в Україні протягом періоду гетьманщини (1628 р. – кінець XVIII ст.). У першій половині XVIII ст. розпочалася робота над кодифікацією українського права, яка завершилася в 1743 році створенням проекту кодексу українського права – «права, за якими судиться малоросійський народ». Хоча цей проєкт не був офіційно визнаний царським урядом росії, він широко застосовувався на практиці і є важливим документом козацького права в Україні [9].

У проєкті цього кодексу вперше в Україні з'являється термін «адвокат» зі значенням захисника прав сторін, передбачається обов'язок реєстрації професійних адвокатів у судах, де вони бажають працювати, а також обов'язок складання присяги з високими етичними вимогами для професійних захисників.

За Судовими Статутами, які були затверджені 20 листопада 1864 р., інститут адвокатури отримав правову регламентацію. Результатом цього став поділ адвокатів на дві категорії – приватних повірених і присяжних.

У всіх демократичних країнах світу функціонують сталі моделі адвокатури, які були сформовані протягом багатьох століть. Впровадження інституту присяжної адвокатури в Україні у 1864 році відбувалося на основі європейських моделей адвокатури, а саме французької.

Низький рівень якості судової системи спричинив невдоволення як серед влади, так і серед населення. Це пояснюється громіздкою системою судів, ускладненим доступом до правосуддя, низьким рівнем освіти, недостатнім професіоналізмом чиновників судової влади, соціальною незахищеністю суддів, становістю, відсутністю судової рішучості, недостатньою відокремленістю від державного підприємництва та іншими причинами.

Під час судової реформи 1864 року українська адвокатура була організована на демократичних принципах, але вже тоді почали проявлятися тенденції до контролю держави за її діяльністю. Хоча існували прогресивні норми, що забезпечували всім громадянам право на юридичну допомогу, у першому правовому документі про адвокатуру вже містилися обмеження її самостійності.

Наприклад, у 1879 році рада присяжних повірених була тимчасово припинена, а їх функції передано окружним судам. У той же час міністру юстиції було надано право виключати з адвокатури тих приватних повірених, яких він визнавав негідними. Після створення адвокатури відбувалося втручання держави в її діяльність, що досягло свого піку в період радянської влади [12].

Починаючи з 1890 року, в юридичних консультаціях стала популярною колективна форма роботи. Однак, за винятком випадків, коли адвокати брали участь у провадженні судових справ і отримували винагороду із загального фонду, оплата за послуги адвоката здійснювалася на договірних умовах з клієнтом. Міністерство юстиції встановлювало розміри оплати послуг, проте вони не були обов'язковими й застосовувалися лише у випадках, коли виникали суперечки між адвокатом і клієнтом.

На початку 20-х років, після того, як адвокатуру було повністю знищено в 1917 році, вона була перетворена з урахуванням нових концепцій організації та функціонування, однак все ж підконтрольності та підпорядкованості державним органам [4].

Різні демократичні процеси 90-х років ХХ ст. стали викликом для української адвокатури. У 1991 році Україна отримала статус незалежної держави, що поставило перед нею багато соціально-економічних і політичних викликів. Зокрема, необхідно було реформувати інститути, які вимагали серйозних змін, зокрема інститут адвокатури. Головною метою реформування інституту адвокатури було [3]:

- приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів;
- підвищення авторитету адвокатської діяльності у сфері права;
- створення спеціального всеукраїнського об'єднання адвокатів;
- удосконалення дисциплінарної відповідальності адвокатів;
- уточнення обов'язків державних органів та інших установ щодо відносин з адвокатурою.

Реформування інституту адвокатури в Україні є важливим завданням для забезпечення правової державності та захисту прав і свобод громадян. Історико-правовий аспект реформування адвокатури в Україні починається саме з періоду державної незалежності, коли було створено перші закони про адвокатуру та регулювання адвокатської діяльності.

Адвокатура має важливе значення для держави та громадян, оскільки за її допомогою правова держава забезпечує громадянам їхні права та свободи. Ця сфера є незалежною від держави, що дозволяє адвокатам ефективно захищати права громадян від адміністративного тиску. Адвокатура виконує державну (публічно-правову) функцію, не будучи при цьому державним органом, що є унікальним юридичним явищем.

5 липня 2012 року був ухвалений Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який встановлює правові принципи організації та функціонування

адвокатури в Україні [7]. Відповідно до цього Закону, адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, який забезпечує захист, представництво та надання інших видів правової допомоги на професійній основі.

Адвокати мають право самостійно вирішувати питання, що стосуються їх організації та діяльності. Закон регулює процедури видачі ліцензій на право здійснення адвокатської діяльності, а також встановлює дисциплінарні стандарти та механізми контролю за діяльністю адвокатів.

Існують певні організаційні форми, завдяки яким здійснюється система адвокатського самоврядування (рисунок 1).

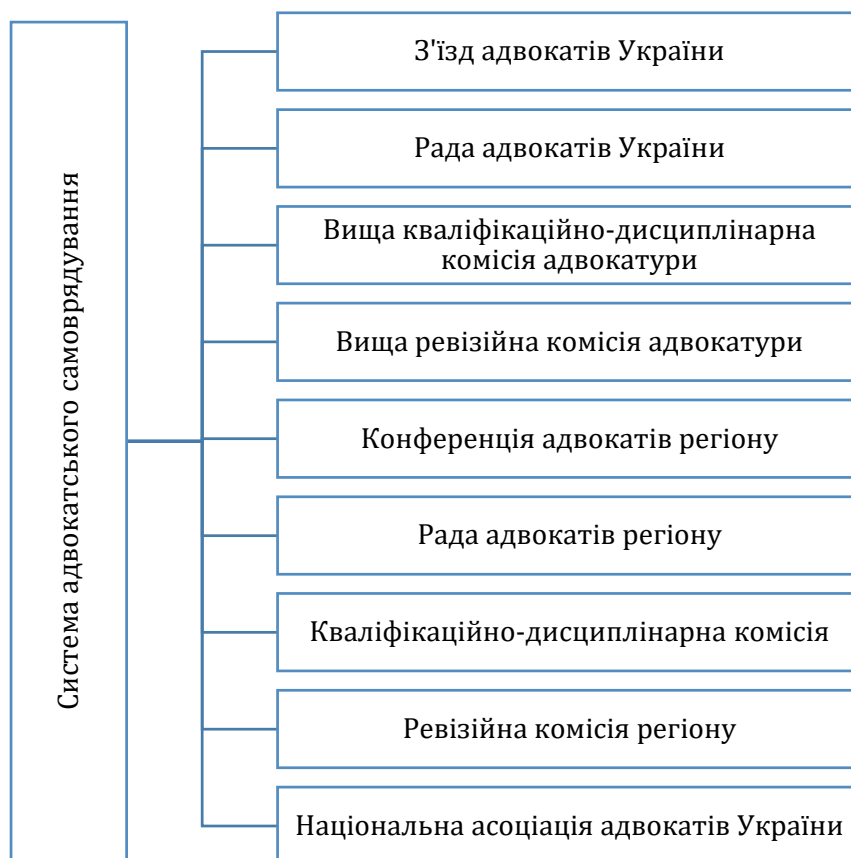

Рис. 1. Система адвокатського самоврядування

Джерело: [12].

На сьогоднішній день основною метою діяльності інституту адвокатури в Україні є забезпечення прав та свобод фізичних і юридичних осіб, а також держави в цілому. Паралельно з цим основною функцією є професійна правова допомога, а додатковими функціями – формування органів, визначених законодавством.

Проте, попри певні досягнення у розвитку адвокатури в Україні, існують проблеми, які потребують реформування. Серед них можна відзначити необхідність покращення якості надання правової допомоги, забезпечення незалежності та недоторканності адвокатів, а також зниження впливу адвокатської монополії на судочинство.

Щодо регулювання адвокатської професії в Україні, варто зазначити, судова практика нині вважає, що держава делегувала адвокатури в Україні деякі владні повноваження, незважаючи на те, що представники органів адвокатського самоврядування переконані в тому, що адвокатура є незалежним самоврядним

професійним правозахисним інститутом громадянського суспільства, який не пов'язаний із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [1].

Інститут адвокатури є одним із найрозвиненіших серед усіх інститутів правосуддя, але сучасні виклики, пов'язані з перебудовою системи адвокатури в цілому, потребують його поліпшення. Ця позиція обґрунтована, і завдання вдосконалення інституту адвокатури є дуже важливим, як свідчить прийняття Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, в якій містяться пропозиції щодо його поліпшення. Основні з них наступні [11]:

- 1) підвищення захисту професійних прав адвокатів і гарантій їхньої діяльності;
- 2) поліпшення механізмів самоврядування адвокатської громади;
- 3) розширення доступу до державного реєстру та баз даних при здійсненні адвокатської діяльності;
- 4) уточнення підстав і процедур притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- 5) розвиток механізмів оскарження рішень про притягнення до такої відповідальності.

Адвокатура відіграє надзвичайно важливу роль у правовій державі, оскільки її завданням є захист конституційних прав і свобод громадян. Це дало змогу адвокатурі України зайняти особливе місце в Конституції України, яка передбачає цей інститут у статті 59 [5].

Окрім цього, приєднавшись до Ради Європи, Україна взяла на себе низку зобов'язань, у тому числі реформування правової та політичної системи відповідно до європейських стандартів. Україна також підписала Угоду про асоціацію з Євросоюзом у 2014 році, що свідчить про її вибір на користь демократії, правової держави та активного громадянського суспільства. Ці зобов'язання вимагають проведення реформ, включаючи ті, які стосуються адвокатської діяльності.

З огляду на ситуацію щодо реформування української адвокатури, доцільними вважаються конкретні кроки. Серед них насамперед необхідно внести зміни до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», зокрема до статті 23 «Гарантії адвокатської діяльності» [7].

Потрібно встановити на законодавчому рівні, що проведення обшуку приміщення адвоката можливе лише у випадках, коли адвокат особисто має статус підозрюваного. Необхідно також внести зміни щодо забезпечення можливості використання посвідчення адвоката в якості посвідчення особи. Доцільним вважається внесення змін до статті 34 щодо неможливості допиту адвоката як свідка по справах, де адвокати є захисниками, за винятком випадків, коли адвокат особисто підозрюється у вчиненні злочину.

Для досягнення успішної реформи інституту адвокатури в Україні потрібно створити ефективний механізм співпраці між державними та недержавними органами, провести консультації з представниками адвокатської громади, а також враховувати кращі світові практики регулювання адвокатської діяльності. Для належного здійснення реформи адвокатури в Україні необхідне адміністративно-правове забезпечення, яке є одним із основних способів державного впливу на відповідні суспільні відносини [6]. Це забезпечує організаційно-правовими засобами їх упорядкування, закріплення, захист і розвиток. Без такого забезпечення ефективна реформа адвокатури неможлива.

Реформу адвокатури в Україні потрібно забезпечити адміністративно-правовою базою, використовуючи для цього різноманітні джерела впливу. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення виконують функції керівництва та впливають на об'єкт з метою досягнення нового стану. Президент України займає особливе місце серед цих суб'єктів у здійсненні реформи адвокатури в Україні.

Для того, щоби визначити основні тенденції розвитку інституту адвокатури в Україні, потрібно визначити зону її відповідальності та компетенції. Такою зоною для адвокатури є професійна правова допомога, яка реалізується в адвокатській діяльності, що визначена законом.

Можна виокремити декілька сучасних тенденцій у функціях адвокатури в Україні, зокрема [10]:

- непослідовне та дискримінаційне впровадження монополії адвокатів на представництво в суді;
- розширення контролю держави над адвокатурою через особливий потенціал цієї професії;
- обмеження прав органів адвокатського самоврядування щодо формування суддівського корпусу;
- можливість зміни існуючої моделі врядування адвокатської професії.

Україні потрібна сильна та всеосяжна система захисту прав адвокатів і гарантій професійного захисту, яка включатиме ефективні механізми попередження, виявлення та запобігання порушень прав адвокатів, а також захисту прав самого адвоката та його клієнтів. Це допоможе зміцнити верховенство закону, процесуальну змагальність та забезпечити належну правову процедуру.

Висновки

У статті розглянуто історико-правовий аспект становлення та реформування інституту адвокатури в Україні. Виявлено, що адвокатура як інститут правової держави є вкрай важливим і має захищати конституційні права та свободи громадян. Становлення інституту адвокатури в Україні є складним і багатовимірним процесом, який розпочався ще в давнину, але досяг особливої активності після проведення реформ у сфері правосуддя в 90-х роках ХХ століття. З того часу було прийнято багато законодавчих актів, спрямованих на забезпечення прав і свобод громадян та вдосконалення роботи адвокатів.

Значна роль у становленні інституту адвокатури належить самим адвокатам, які здійснюють захист прав та інтересів своїх клієнтів, допомагають у здійсненні юридичних процедур та професійно консультують з питань права. Важливу роль у цьому процесі відіграє також навчальна система, яка забезпечує підготовку кваліфікованих фахівців у галузі права, у тому числі й адвокатів.

На Україну покладена відповідальність виконувати певні зобов'язання, зокрема перед Радою Європи та Європейським Союзом, що передбачає проведення реформ у різних сферах, зокрема в адвокатській діяльності.

Було запропоновано конкретні кроки щодо реформування адвокатури в Україні, зокрема внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Серед них: встановлення на законодавчому рівні гарантій адвокатської діяльності, забезпечення можливості використання посвідчення адвоката в якості посвідчення особи, а також неможливість допиту адвоката як свідка, за винятком випадків, коли адвокат особисто підозрюється у вчиненні злочину.

Реформування інституту адвокатури загалом є вкрай важливим для забезпечення правової держави в Україні, а внесення запропонованих автором змін до законодавства може сприяти покращенню якості адвокатської діяльності та захисту прав громадян.

Перспективами подальших досліджень можуть бути дослідження законодавчих і нормативно-правових актів, прийнятих після 90-х років ХХ століття у сфері адвокатури, та оцінка їх впливу на становлення та розвиток інституту адвокатури в Україні.

Список використаних джерел

1. Брюховецька М. С., Дученко О. С. Право громадян на професійну правову допомогу як головний аспект реформування адвокатури в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 45–49. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/2_2022/7.pdf (дата звернення: 28.04.2023).
2. Гончар Д. В. Інститут адвокатури як гарантія права на отримання кваліфікованої юридичної допомоги. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 448–455. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2018_29_60 (дата звернення: 28.04.2023).
3. Дурнов Є. С. Інститут адвокатури в роки становлення незалежної України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 45. С. 152–156. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.45.32> (дата звернення: 28.04.2023).
4. Дурнов Є. С. Становлення та розвиток адвокатури в радянській Україні (1919–1939 рр.). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Т. 1, № 4(25). С. 11–15. URL: <http://puuv.onua.edu.ua/index.php/puuv/article/view/831> (дата звернення: 28.04.2023).
5. Конституція України, № 254к/96-ВР, 28 черв. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.04.2023).
6. Ляшенко Р. Д., Мамчур С. М. Адвокатська монополія в Україні: плюси та мінуси реформування. *Право і суспільство*. 2018. № 1(2). С. 21–25. DOI: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/1_2018/part_2/6.pdf (дата звернення: 28.04.2023).
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125076.html (дата звернення: 28.04.2023).
8. Прокопенко Л., Варушка Ю. Становлення та розвиток адвокатури в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 10(2). С. 16–22. DOI: <https://doi.org/10.15421/152208> (дата звернення: 28.04.2023).
9. Стефанчук М. М. Тенденції розвитку функцій адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 69. С. 429–437. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.71> (дата звернення: 28.04.2023).
10. Стефанчук М. М. Функціональне призначення адвокатури в Україні: сучасні тенденції розвитку. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., 16 груд. 2021 р. Харків : Право, 2021. С. 90–93. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/SB_Advocacy_of_Ukraine_2021.pdf (дата звернення: 28.04.2023).
11. Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137> (дата звернення: 28.04.2023).
12. Троян А. П. Соціально-правова сутність адвокатури як інституту правозахисної діяльності. *Молодий вчений*. 2018. № 7(1). С. 236–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_7%281%29_55 (дата звернення: 28.04.2023).